

סימני זיהוי לפירוש רש"י מקורי למסכתות

לע"נ דודי, מו"ץ ושו"ב בקהילות בהולנד
החבר ר' אלעזר (LEO) איסראלס
ורעייתו דודתי גיט (JULIA) לבית פומברג
שהיו לי להורים לאחר השואה
תנצב"ה

מבוא

במקרים שבהם מוסברת בגמ' סתירה בין שתי משניות או מימרות בסגנון "הא (במקרה מסוים) והא" (במקרה אחר), או "כאן וכאן", רש"י מסביר את הגמ' כשהסדר הוא "הא הא", "כאן כאן", אם "הא" או "כאן" הראשון מתייחסים למשנה או למימרא הראשונה, זאת אומרת שהסדר הוא "אב, אב". כך ביבמות נח, ב - נט, א: (א) כהן גדול שקידש את הקטנה ובגרה תחתיו לא יכנוס; (ב) כהן שהתארס עם אלמנה ואחר כך נתמנה לכה"ג יכנוס, (א) הא אשתני גופה (ב) הא לא אשתני גופה. הסדר: "אב, אב". ורש"י מסביר: בוגרת נשתנה גופה מן אירוסין לנישואין, אלמנה לא נשתנית.

אך אם לפי רש"י "הא" או "כאן" הראשון מתייחס למשנה או למימרא השנייה (ב), ו"הא" או "כאן" השני מתייחס למשנה או מימרא הראשונה (א), צורה "כיאסטית" "אב, בא", בדרך כלל רש"י אינו מסביר את הגמרא. דוגמא מיבמות מט, ב: מנשה המלך אומר לישעיהו הנביא (א) משה רבך אמר מי כה' אלוקים בכל קוראינו אליו (ב) ואת אמרת דרשו ה' בהמצאו, (ב) הא ביחיד (א) הא בציבור. הסדר הוא: "אב, בא", ורש"י אינו מסביר את הדברים. כנראה שבעיני רש"י צורה זו היא הצורה הרגילה, ולכן הוא לא טורח להסביר אותה. אולם הצורה "אב, אב" אינה רגילה אצל רש"י, וזה מה שהביא את רש"י להסביר אותה בפירושו.¹

נראה שעקרונות אלו תקפים גם לביטוי "מר סבר מר סבר". בחרנו גם כאן להוכיח זאת ממסכת יבמות. במסכת יבמות יש לכלל הפחות שלושה עשר מקרים של "מר סבר מר סבר", בהם ארבע פעמים הסדר הוא "אב, בא", ובכולם רש"י אינו מסביר. שמונה פעמים הסדר הוא "אב, בא", ורש"י מסביר חמש מהן ושלוש אינו מסביר.

1 'מוריה' אלו תשע"ה, שנה לד גיליון ד-ה עמ' שעב, 'כלי חדש למחקר של פירוש רש"י על הגמרא'. בהמשך למאמר זה אנחנו מראים כאן שלא רק במקרים של "הא הא" ו"כאן כאן" קיימת נטייה אצל רש"י להסביר את הסוגיא דווקא במקרים מסוימים, אלא גם הביטוי "מר סבר מר סבר" יכול לעזור לקבוע אם פירוש מסוים נכתב ע"י רש"י או לא, וכדלהלן.

2 צורת "אב, אב" יותר רגילה אצל המפרשים הספרדים. עד כאן כתבנו במאמר ב'מוריה' הנ"ל.

בדקנו גם במסכת ראש השנה ומגילה, שתי מסכתות בהן אין ספק שפירוש רש"י אותנטי. בכל אחת מהמסכתות יש פעמיים "מר מר", כולם הם בסדר "אב,בא", ורש"י אינו מסביר. בשלוש המסכתות האלו (יבמות, ר"ה, מגילה) יש בסך הכל שבע עשרה פעמים "מר סבר מר סבר", מהן שלוש עשרה הופעות מתאימות להנחה שרש"י אינו מסביר כשהסדר הוא "אב,בא", ומסביר כשהסדר הוא "אב, אב"³.

מסכתות ש'המפרש' בהן אינו רש"י

אחרי שהבאנו ראיות על "כאן כאן" ו"הא הא"⁴ וקבענו שאפשר להשתמש בהם בתור אפיונים לפרש"י, וכאן הוכחנו אותו דבר לגבי "מר סבר מר סבר", אפשר להשתמש במידע זה כדי לבסס את ההנחות שלנו על זהות פרש"י בכמה מסכתות שבהן יש בכך ספק.

מקובל ש"פירוש רש"י" (=המפרש") למסכת תענית, מועד קטן⁵, נזיר ומעילה אינו של רש"י. במסכתות אלה "המפרש" מסביר כמעט את כל המקרים של "הא הא", או "כאן כאן", או "מר סבר מר סבר", גם אלה שהם בסדר "אב,בא". עובדה זו מתאימה למקובל שהמפרש במסכתות אלה אינו רש"י⁶. גם בפירוש של רשב"ם בבבא בתרא כמעט כל המקרים של "כאן כאן", "הא הא" ו"מר סבר מר סבר" מפורשים, בניגוד לפירושי רש"י עצמו.

יישומים מעשיים

א. ניתן ליישם שיטה זו גם כדי לגלות גירסא נכונה בגמרא. ניתן דוגמה איך הניתוח של כמה מקרי "מר מר" במקום אחד בצורה "אב, אב" שרש"י מסביר, יכול לגלות גירסה שונה שהיא זו שהייתה כנראה לפני רש"י.

ביבמות נג, א קיימים שלושה מקרים של "מר מר": רב שרביא אמר: בחליצה כשירה אי דאמר לה התקדשי לי בזיקת יבמין - כולי עלמא לא פליגי דלא מהני, והכא

3 הגמרא בסוטה יא, א מביאה: "ויקם מלך חדש על מצרים" (שמות א,ח) "רב ושמואל חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו" ואנו לא יודעים מיהו כל חד וחד. ר' יונה עמנואל בספר "המעייין המתגבר" (ירושלים, תשס"ג) על פרשיות השבוע כותב: "ראיתי בספר מנורת המאור לרבנו יצחק אבוהב: 'ויקם מלך חדש, רב אמר מלך חדש ממש, שמואל אמר שנתחדשו גזירותיו'. כנראה הסדר "אב, אב" היה מובן מאליה לר' יצחק אבוהב הספרדי. זאת אומרת, רב סבר מלך חדש ממש, ושמואל סבר שנתחדשו גזירותיו.

4 ב'מוריה' הנ"ל.

5 הפירוש על הגמרא. נדפס גם פירוש רש"י המקורי בספר נפרד.

6 על "המפרש" במסכת נדרים כבר כתבנו במאמר במוריה הנ"ל.

בחליצה פסולה קמיפלגי, **מר סבר חליצה פסולה פוטרת, ומר סבר חליצה פסולה אינה פוטרת.** רב אשי אמר: דכולי עלמא חליצה פסולה אינה פוטרת, והכא ביש תנאי בחליצה קמיפלגי, **מר סבר יש תנאי בחליצה, ומר סבר אין תנאי בחליצה.** רבינא אמר: דכולי עלמא יש תנאי בחליצה, והכא בתנאי כפול קמיפלגי, **מר סבר בעינן תנאי כפול, ומר סבר לא בעינן תנאי כפול.**

רש"י: והכא בחליצה פסולה - כגון שחלץ אחר הגט קמיפלגי, **רבנן סברי לא אפקעתה שפיר ויש אחריה כלום הלכך קני מאמר.** יש תנאי בחליצה - שחלץ לה על מנת שתתן לו מאתים זוז, **רבי סבר אין תנאי מועיל בחליצה,** ואפילו לא נתנה לו אין תנאי מועיל, והוי חליצה, הלכך לא תפיס מאמר שעשה בלשון זיקת יבמין אבתרה דהא אפקעתה לזיקתו. ולרבנן יש תנאי, וכל כמה דלא קיימא לא פקע זיקה, וכי אמר לה התקדשי לי ע"י כסף זה בזיקת יבמין קני. ה"ג רבינא אמר דכולי עלמא יש תנאי בחליצה - אף על גב דקיימא לן חליצה מוטעית כשירה, הני תנאי לא סבירא להו. והכא בתנאי כפול קמיפלגי - וכגון דלא כפליה לתנאי, **לרבי בעינן תנאי כפול** כתנאי בני גד ובני ראובן, והאי דלא כפליה אם תתני תהא חליצה ואם לא תתני לא תהא חליצה לא הוי תנאי לביטולי לחליצה.

בדף נב, ב קיימת מחלוקת בין רבי ורבנן: "...התקדש לי בזיקת יבמין, רבי (א) סבר יש זיקה, ורבנן (ב) סברי אין זיקה".

בדף נג, א הגמרא מציגה שלוש אפשרויות לפתור את המחלוקת:

ה"מר מר" הראשון הוא בסדר "אב,אב", ורש"י מסביר ש"מר" הראשון מתייחס לרבי והשני לרבנן.

גם ה"מר מר" השלישי הוא בסדר "אב,אב", ורש"י מסביר.

ה"מר מר" השני לכאורה אינו מתאים: לפי רש"י יוצא ש"מר" הראשון מתייחס לרבנן, וכך אנחנו מוצאים שהסדר רבי, רבנן, מדף נב, ב מתהפך קודם רבנן ואחר כך רבי, שזה צורת אב"א, ורש"י לא היה צריך להסביר. אמנם, אם מדייקים רואים שרש"י **לוקח קודם את ה"מר" השני** (ד"ה יש תנאי בחליצה - רבי סובר אין תנאי מועיל בחליצה) וזה הופך את הסדר ל"אב,אב", ואם כן רש"י לשיטתו. ואכן במאירי וב"תוספות חד מקמאי" מוצאים באמת את הגירסה ההפוכה הזאת, שכנראה הייתה גם לפני רש"י.

ב. ניתן להשתמש בשיטה זו גם לבדיקה מהירה של כתבי יד של פירושים לגמרא המיוחסים לרש"י - הימצאות הביטויים "הא הא", "כאן כאן", "מר סבר מר סבר" יכולה לתת תשובה אם כתב יד מסוים של רש"י או לא. כשהפירוש מסביר את הגמרא כאשר היא בסדר "אב, אב", ואינו מסביר כשהסדר הוא "אב, בא", קיים סיכוי גדול שכתב היד או הטקסט הוא מפירושי רש"י.